

Mehriban Cəlal qızı İsmayılova

*psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-0649-4625>*

[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(1\).184-187](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(1).184-187)

UNİVERSİTETDƏ TƏHSİL MÜDDƏTİNDƏ TƏLƏBƏ GƏNCLƏRİN SOSİALLAŞMASI

Мехрибан Джалал гызы Исмаилова

*доктор философии по психологии, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет*

СОЦИАЛИЗАЦИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Mehriban Jalal Ismayilova

*doctor of philosophy in psychology, associate professor
Azerbaijan State Pedagogical University*

SOCIALIZATION OF COLLEGE KIDS IN STUDYING AT HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENT

Xülasə. Elmi məqalədə universitetdə təhsil prosesində tələbələrin sosiallaşmasının psixoloji mahiyyəti, istiqamətləri, amilləri və şərtləri şərh edilmişdir. Tələbələrin sosiallaşması meyarları ardıcılıqla öyrənilmişdir. Elmi məqalədə tələbə gənclərin sosiallaşma səviyyələri ardıcılıqla şərh edilmişdir. Məqalədə tələbə gənclərin aktiv sosiallaşma səviyyəsinin meyarlarına daxil olan keyfiyyətlər araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *tələbə gənclərin sosiallaşması, sosiallaşma amilləri, sosiallaşma meyarları, sosiallaşma səviyyələri, gənclərin sosiallaşma istiqamətləri*

Резюме. В научной статье интерпретированы психологическая сущность, направления, факторы и условия социализации студентов в образовательном процессе в Вузе. Последовательно изучались критерии социализации студентов. В научной статье подробно трактовались уровни социализации студенческой молодежи. Автором исследованы качества, входящие в критерии уровня активной социализации студенческой молодежи.

Ключевые слова: *социализация студенческой молодежи, факторы социализации, критерии социализации, уровни социализации, направления социализации молодежи*

Summary. The scientific article interprets the psychological essence, directions, factors and conditions of socialization of students in the educational process at a university. The criteria for socialization of students were consistently studied. The scientific article consistently interpreted the levels of socialization of student youth. The article examines the qualities included in the criteria for the level of active socialization of student youth.

Key words: *socialization of student youth, socialization factors, socialization criteria, levels of socialization, directions of youth socialization*

Müasir dövrdə tələbə gənclərin sosiallaşması probleminin tədqiqi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin sabitliyini qorumaq və daha da inkişaf etdirmək üçün fəallıq, sosial mobillik, peşə sərəştəsi, mürəkkəb situasiyalara adaptasiya olmaq qabiliyyəti, qərarların qəbulunda müstəqillik, məsuliyyətlik,

intellektual axtarışa qabillik, müasir realıqla müəyyən edilən şəxsiyyətin digər keyfiyyətləri və xüsusiyyətlərin olması vacibdir. Məhz universitetlər sosiallaşma institutları kimi mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin edə bilər. Bu baxımdan sosiallaşma universitetin sosial-təhsil mühitinin ən mühüm funksiyalarından biri olub

özünüinkişaf və özünüreallaşdırmaq üçün müxtəlif imkanlar yaratmalıdır.

Bununla belə universitetlərdə tələbə gənclərin sosiallaşması ilə bağlı işlər kifayət qədər aparılmayıb. Tələbələr gəncliyin müəyyən bir hissəsini təmsil edir ki, onlar həm bütün gənclərə ümumi xüsusiyyətlərə, həm də spesifik xüsusiyyətlərə malikdirlər. Tələbə anlayışı tələbələr müəyyən say, cins və yaş strukturu, sosial mövqe, rolu və statusu ilə xarakterizə olunan sosial-demografik qrup kimi təyin edir. Tələbə gənclər həmçinin özünəməxsus sosial-psixoloji xüsusiyyətləri səciyyələnən sosiallaşmanın xüsusi mərhələsi (tələbəlik illəri) ilə xarakterizə olunurlar.

Tələbə gənclərin sosiallaşması və spesifik xüsusiyyətləri, ilk növbədə, onların müəyyən hüquq və vəzifələrini nəzərdə tutan, gənclərin istək səviyyəsinə, özünüdərkinə təsir edən və onların fəaliyyətinin xarakterini müəyyən edən xüsusi sosial statusu ilə müəyyən edilir. Kütləviləşmənin təsiri altında ali təhsil müəssisələri öz fəaliyyət keyfiyyətini itirir. Universitetlərdə əxlaqi davranışa və sosial normalara yiyələnməyən məsuliyyətsiz insanların məzun olması normaya çevrilir [2]. Tədris prosesinin yeni formada qurulmasının zəruriliyi özünü təzahür etdirir.

Sosiallaşma prosesi şəxsiyyətin formalaşmasını xarakterizə edən ən geniş anlayışdır, o, sosial həyatın hazır forma və üsullarının (ideyalar, dəyərlər, normalar) şüurlu mənimsənilməsinə deyil, daha çox insanın öz istiqamətinin, həyat tərzinin və sosial təcrübəsinin inkişafını əhatə edir. Ali təhsil müəssisələrində sosiallaşma, M.M. Şulqanın fikrincə, təhsil sistemindəki ən əhəmiyyətli halqadır, o, potensial olaraq sosial inkişafın müasir mərhələsinə optimal uyğun gələn yeni bir şəxsiyyət tipinin formalaşmasını təmin edə bilər. Tələbə gənclərin universitetdə təhsil aldıkları müddətdə sosiallaşması müvafiq sosial-peşə rollarının, norma və dəyərlərin onlar tərəfindən dərk edilməsi, həmçinin mütəxəssisin gələcək peşə funksiyalarını yerinə yetirməsi, bu əsasda peşə əhəmiyyətli keyfiyyətlərin və şəxsiyyət tipinin formalaşması üçün zəruri olan inkişaf prosesidir [6, s.114].

M.S. Sokova görə, tələbə gənclərin sosiallaşması ikitərəfli bir proses kimi başa düşülməlidir, çünki o bir tərəfdən fərdin sosial təcrübəni mənimsəməsi, digər tərəfdən isə sosial mühit sisteminin aktiv təkrar istehsalı prosesidir [5, s. 24].

Sosiallaşan təhsil mühitinin keyfiyyətinin integrativ meyarı bu mühitin təhsil prosesinin bütün subyektlərinin şəxsi özünüinkişaf və peşə imkanları ilə təmin etmək qabiliyyətidir. Universitetdə sosiallaşan təhsil mühiti tələbələrin sosiallaşma problemlərini uğurla həll etməyə hazırlığının formalaşmasını təmin edir. Bu mühitdə həmçinin fərdin uğurlu sosiallaşması üçün ən vacib ilkin şərtlərdən biri kimi ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyəti tələbələrin məkanla qarşılıqlı əlaqəsi prosesində həyata keçirilir.

Universitetdə sosiallaşma iki mərhələdə həyata keçirilir. Tələbələrin sosiallaşmasının birinci mərhələsində (I-II kurs) ali təhsil müəssisələrində fərdlərin təlim fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşması baş verir. Tələbələrin sosiallaşmasının ikinci mərhələsi (III-IV kurs) dominant peşə ixtisası ilə müəyyən edilir [6,s.118].

Müasir ali təhsil çərçivəsində sosiallaşmanın aşağıdakı istiqamətləri həyata keçirilir: təhsil, peşə və sosial. Tədqiqatçı M.M. Şulqa ali təhsildə sosiallaşmanın makro, mezo və mikro amillərini müəyyən edir [6, səh.116]. Makrosəviyyəli amillər qrupuna insanın inkişafının qlobal meylləri, cəmiyyətin konkret tarixi inkişaf mərhələsinin xüsusiyyətləri, təhsil sahəsində real olaraq mövcud olan dəyər idealları və normaları daxildir.

Makro amillər ali təhsilin ümumi inkişafı istiqamətini müəyyən edir. Mezo səviyyəli amillər qrupuna ölkənin müxtəlif bölgələrində ali təhsilin fəaliyyətində iz qoyan etnik, dini, ərəzi, mədəni mühiti təmsil edən regional xüsusiyyətləri, eləcə də ali təhsil sisteminin özündə baş verən dinamik proseslər: tədris prosesinin təşkili-nin xüsusiyyətləri, universitetin professor-müəllim heyəti, konkret təhsil müəssisəsinin mədəni mühiti daxildir.

Mikro səviyyəli amillərə sosiallaşmanın əsas agentləri kimi müəllimlərin təsiri, təhsil fəaliyyəti prosesində qrupdaxili və şəxsiyyətlər-arası, rəsmi və qeyri-rəsmi münasibətlər, submədəniyyət qruplarının təsiri aid edilir. Sosiallaşmanın istiqamətlərində aşağıdakı meyarlar fərqləndirilir: intellektuallıq, fəaliyyət prosesində müəyyən bir şəkildə hərəkət etməyə meyllilik.

I kurs tələbələrinin davranışı yüksək konformizm dərəcəsi və rollarına fərqli yanaşmanın olmaması ilə xarakterizə olunur. Universitet münasibətləri sistemində daxil olmaqla tələbələr-

də erkən, vaxtından əvvəl identifikasiya baş verir. Sosiallaşmanın bu mərhələsi tələbənin rolunu mənimsəməsi, didaktik adaptasiyası və onun tələbə kollektivinə daxil olması ilə nəticələnir. Sosiallaşmanın ikinci mərhələsi tələbələrə peşə ixtisaslaşması ilə müəyyən edilir, eləcə də sosial özünütəyinetmə ilə əlaqəli fərdin bəzi psixoloji gərginliyinin azalması ilə də xarakterizə olunur. Peşəyə hazırlıq üçün lazımi biliklərə uyğun olaraq şəxsiyyətin inkişafı baş verir, bunun üçün minimum şəxsi bacarıqlar əldə edilir.

Sosiallaşma meyarları əsas və aktiv səviyyədə nəzərdən keçirilir. Əsas səviyyəyə tələbələrə dəyər yönəli sistemi daxildir. Tələbələrə aktiv sosiallaşma səviyyəsinin meyarlarına aşağıdakı sosial keyfiyyətlər aid edilir:

- qanuna riayət etmək və məsuliyyətliyi özündə ehtiva edən konformluq;
- tolerantlıq;
- intelliqlilik;
- tənqidi düşüncə;
- özünütəkmilləşdirməyə hazırlıq kimi mədəniyyət;
- müstəqillik [6, səh.120].

Müəllimlər üçün əsas məsələ tələbələrə müstəqil seçim etmək imkanı yaratmaqdır. Tələbələr tərbiyə və təhsildə fərdiləşməyə ehtiyac duyurlar, odur ki, onlar adi stereotipləri və standartları qırmağa hazır olmalıdırlar.

Təlim fəaliyyəti gərgin, intensiv, lakin həmişə yaradıcı olmalıdır. Son nəticə A.V. Mudrikin qeyd etdiyi kimi, gənclərə bilik və bacarıqları necə ötürməklə deyil, onları müstəqil hərəkətlərə necə hazırlamaqla və qeyri-standart şəraitdə qərar qəbul etmək bacarığı ilə qiymətləndirilməlidir [3].

İ.L. Bekker və V.N. Juravçik universitetin təhsil məkanında tələbələrə sosiallaşmasının aşağıdakı əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir:

1. Gənclərdə tam elmi əsaslı və humanist dünyagörüşü formalaşdırmaq lazımdır, onun əsasında aşağıdakılar olmalıdır:

- geniş təbii, elmi və humanitar sahələr;
- ekovaleoloji mədəniyyət.

2. Əxlaqi-mənəvi sferanın tərbiyəsi. Bu istiqamətdə prioritetlərdən biri gənclərin mənəvi-

hüquqi mədəniyyətinin formalaşdırılması, mənfi, neqativ halların aradan qaldırılmasıdır.

3. Gənclərin səmərəli şəxsiyyətlərə ümumiyyətlə qurma qabiliyyətinin inkişafı sosial əhəmiyyətli fəaliyyətlərdə, ilk növbədə əmək, peşə və istehsalat fəaliyyətlərində həyata keçirilir. Həyatın bu sahəsində uğur qazanmaq üçün qətiyyət (kəndüllü səyləri cəmləşdirmək bacarığı) və tənqiddən praqmatizmi (təmkinlik) kimi keyfiyyətlər tələb olunur [1, s.145].

Bununla belə, müasir gənclərin əksəriyyəti üçün əsas üstünlük şəxsi uğur qazanmaq arzusu olaraq qalır. Onların bir çoxu uğuru, ilk növbədə, karyera yolu ilə maddi rifah əldə etmək və yüksək sosial status əldə etmək kimi şərh edir. Eyni zamanda müasir gənclər başa düşür ki, maddi uğura nail olmaq üçün əsas şərt ali təhsil almaqdır. Yaxşı təhsil həyatda rifaha nail olmaq üçün əsas başlanğıc addım olur. Tələbə gənclərin təhsil strategiyasını nəzərə alan tədqiqatçılar belə nəticəyə gəlirlər ki, ali təhsil almaq üçün bilik, pul və nüfuz əsas motivlərdir.

Sonda qeyd etmək olar ki, sosial inkişafın müasir tendensiyaları tələbə gənclərin sosiallaşması prosesini yeni məzmunla əhatə edir. Cəmiyyətin demək olar ki, bütün sahələrində baş verən qlobal dəyişikliklər sosiallaşma və sosial şəxsiyyətin formalaşması proseslərinin yeni konfigurasiyalarını yaradır. Xüsusilə də tələbələrə sosial identifikasiyası problemi son illərdə psixoloqların nəzəri müzakirələrində və empirik tədqiqatlarında daha çox aktuallaşır.

Problemin aktuallığı. Elmi məqalədə tələbə gənclərin sosiallaşma səviyyələri ardıcılıqla şərh edilmişdir. Məqalədə tələbə gənclərin aktiv sosiallaşma səviyyəsinin meyarlarına daxil olan keyfiyyətlər araşdırılmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə universitetdə təhsil prosesində tələbələrə sosiallaşmasının psixoloji mahiyyəti, istiqamətləri, amilləri və şərtləri şərh edilmişdir. Tələbələrə sosiallaşma meyarları ardıcılıqla öyrənilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Bekker И.Л., Журавчик В.Н. Проблема социализации студенческой молодежи в современных условиях // Известия Пензенского Государственного Педагогического Университета имени В.Г.Белинского: общественные науки. № 12 (16). – 2009. – с.141-151.

2. Комбу А.С. О социализированности студентов вуза (на примере студентов ТувГУ) // Вестник ТувГУ. Педагогические науки. – 2013. №3. – с. 12-21.
3. Мудрик А.В. Социализация вчера сегодня: учебно-методическое пособие – М.: Московский психолого-социальный институт, – 2006. 431 с.
4. Сергеев Р.В. Молодежь и студенчество как социальные группы и объект социологического анализа// Вестник Адыгейского Государственного Университета. – 2010. №1.
5. Сокова М.С. Теоретические основы исследования социализации студенческой молодежи в процессе подготовки к профессиональной деятельности // Вестник Военного университета. – 2011. № 2 (26). – с.21-25.
6. Шульга М.М. Особенности процесса социализации в высшей школе // Вестник Томского государственного университета. № 287. – 2005. – с.114-120.

E-mail: mehriban_ismayilova_1962@mail.ru
Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok.*, dos. **N.T. Rzayeva**,
psixol.ü.fəls.dok., dos. **Q.V. Rəhimova**
Redaksiyaya daxil olub: 29.01.2024.